

The thesis of coping behavior of in reliant to exam situations is reviewed in the article. The level of stress and anxiety, the dynamics of this situation for a young person before and after the test, correlation types of anxiety and its relation to the repertoire of students' coping behavior strategies is analyzed. The characteristics of specific situations which students cope during the exam are given. The comparison of the experiments ran on different age groups are also reviewed.

Keywords: coping, coping strategies, stress and anxiety level, resilience.

Отримано: 14.02.2012 р.

УДК 159.9.072.533: 159.923

І.О.Котик

Використання методу психографологічного аналізу для діагностики особистісної надійності

Висвітлено теоретико-методологічні підходи, які розглядають тілесні феномени як форму прояву життєдіяльності цілісної особистості. Обґрунтовано діагностичний потенціал психографології щодо особистісної надійності. Розкрито психофізіологічні основи процесу письма. Запропоновано дослідницьку програму, спрямовану на виявлення особливостей психомоторної організації письма надійною особистістю. Наведено зразки програмованої системи графологічного аналізу. Виявлено та проаналізовано моторний профіль та графологічні ознаки особистісної надійності.

Ключові слова: особистісна надійність, психографологічний аналіз, тілесно-зорієнтована психодіагностика, психомоторика, почерк, тілесно-рухові патерни.

Освещены теоретико-методологические подходы, рассматривающие телесные феномены как форму проявления жизнедеятельности целостной личности. Обоснован диагностический потенциал психографологии относительно личностной надежности. Раскрыты психофизиологические основы процесса письма. Предложена исследовательская программа, направленная на выявление особенностей психомоторной организации письма надежной личностью. Приведены образцы программированной системы графологического анализа. Выявлен и проанализирован моторный профиль и графологические признаки личностной надежности.

Ключевые слова: личностная надежность, психографологический анализ, телесно-ориентированная психодиагностика, психомоторика, почерк, телесно-двигательные паттерны.

Сучасне суспільство потребує стійкої, надійної особистості, здатної максимально виражаючи людську сутність, використовувати проблемні ситуації для ефективної діалогічної взаємодії з іншими суб'єктами, для розвитку себе і культури. Суспільні зміни, економічні кризи є тим каталізатором, який дозволяє такій особистості піднятися над своєю біологічною природою, над своїми історичними і соціокультурними витоками, над власним минулим та над нормами, створеними та заданими її оточенням.

До найважливіших особистісних характеристик Г.О.Балл, разом із особистісною свободою, відносить і особистісну надійність, розуміючи під цим терміном таку цілісну якість особи, котра визначає готовність останньої до надійного виконання певних соціальних функцій. Автор зазначає, що “кількісно особистісну надійність можна оцінити ймовірністю, з якою вдається передбачити поведінку особи з реалізації відношень, що склалися в неї з іншими учасниками суспільного буття (індивідами, групами, організаціями), а також з нормами та ідеалами, котрі регулюють (або мають регулювати) її поведінку” [1, С.139]. Отже, надійність особистості виражається у тому, що вона здатна підпорядковувати свою життєдіяльність, те, чого від неї очікують відповідно до своїх можливостей та покликання.

Проблема особистісної надійності в її різних аспектах розглядалася у працях таких відомих дослідників, як В.Аскрен, А.К.Астаф'єв, Г.О.Балл, А.І.Берг, В.А.Бодров, В.В.Горбунов, М.С.Корольчук, М.А.Котик, Г.В.Ложкін, Б.Ф.Ломов, Д.Мейстер, Є.А. Мілерян, В.Д. Небиліцин та ін.

Аналіз наукових джерел [4] засвідчує, що професійної методики дослідження надійності особистості наразі не існує. Вищезазначене і зумовило *мету та завдання нашого дослідження* – пошук гармонійної, ергономічної, надійної та валідної системи діагностики особистісної надійності.

Вважаємо за доцільне звернення до методів психодіагностики, орієнтованих на цілісний підхід до розуміння природи і функціонування людини. Інтегральне дослідження психологічних та психофізіологічних аспектів цього питання дозволить виявити механізми аналізу та впливу на соціальну поведінку, мислення та спосіб життя людини.

Тілесні прояви відображають не лише фізичні параметри особи, але й її суб'єктність (соціальне буття), особливості особистості (душевне буття) та індивідуальність (духовне буття). Отже, тіло як видима частина інтегрованої життєдіяльності людини є доволі інформативним та надійним діагностичним базисом. Руховою

тілесною активністю як необхідною умовою життєдіяльності, яка є проявом психічних особливостей людини, цікавилися П.К.Анохін, М.О.Бернштейн, О.М.Леонтьєв, О.Р.Лурія, І.М.Сеченов та інші.

Дослідження низки науковців підтверджують можливість тілесно-зорієнтованої психодіагностики щодо виявлення загальних рис особистості та зумовлених ними здібностей [10; 11; 14; 15].

Проблеми діагностики надійності особистості пов'язані переважно із суб'єктивними причинами, оскільки надійність – це не лише поведінка, яка не відрізняється від культурних норм чи прийнятих у суспільстві стандартів, але і така, що відповідає соціальним очікуванням (які зумовлені соціальним статусом людини, етнічною і культурною приналежністю, віковим діапазоном, статтю, професією тощо) та соціальній ситуації. Надійність як нормативна і гармонійна характеристика особистості передбачає на рівні властивостей темпераменту збалансованість і стійкість психічних процесів, адаптивність і самоактуалізацію на рівні характерологічних особливостей, духовність, здатність до вибору та відповідальність, внутрішню свободу, волю та самостійність, совісність та кодекс честі на особистісному рівні.

Слід зазначити низку психодіагностичних методик, за допомогою яких можна опосередковано виявити надійність особистості за психологічними властивостями, які її забезпечують. Найінформативнішими, на наш погляд, є такі: методика дослідження соціального інтелекту Дж.Гілфорда, М.Саллівена; методика визначення стресостійкості й соціальної адаптації Холма, Раге; EPQ Г.Айзенка; опитувальник формально динамічних властивостей індивідуальності (ОФДСИ) В.М.Русалова; 16 PF Р.Кеттелла; опитувальник Леонгарда-Шмішека; ММРІ С.Хаттуея, Дж.Маккінлі; методика оцінки типових способів поведінки і особистісних характеристик Д.Кейрсі; Q-класифікація (Q-sort) В.Стефенсона; дослідження комунікативно-характерологічних тенденцій (ICL) Т.Лірі; методика “Ціннісні орієнтації” М.Рокича; тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) Д.О.Леонтьєва; Фрайбургський особистісний опитувальник (РВІ) Х.Зелга, Й.Фаренберга, Р.Гампела; методика визначення типу особистості та ймовірних розладів даного типу Дж.Олдхема, Л.Морріса; Гессенський тест Д.Бекмана, Г.Ріхтера; динамічний особистісний опитувальник Т.Грюгера, П.Грюгера; особистісні шкали А.Комрея (CPS); опитувальник вирішення проблем (PSI) П.Хеппнера, К.Петерсена; індекс надії С.Стаатса, М.Стассена.

Аналіз наявного діагностичного інструментарію виявляє низку проблем, які слід врахувати при виборі психодіагностичних методик

для розробки комплексної діагностики надійності: недостатня вибірка та порушення правил її формування, низькі показники надійності й валідності, недостатня факторна частота аналізованих показників, відсутність рестандартизації адаптованого тесту, різні теоретико-методологічні та методичні основи, різний зміст діагностованих понять, термінологічна «розмитість», відсутні дані про використання методики в Україні.

Вищеперелічене зумовлює потребу в поглибленому аналізі діагностичного інструментарію щодо досліджуваної проблематики з метою гармонійного еkleктичного узагальнення, інтеграції, структурування та вираження різних методик на основі єдиної теоретичної концепції.

Дослідження низки науковців підтверджують можливості графології щодо виявлення загальних рис особистості та зумовлених ними здібностей, які підлягають спеціальному прогнозуванню [5-9; 12; 13; 16-20]. У цьому контексті вважаємо за необхідне використання методу графологічного аналізу для психодіагностики надійної особистості. До переваг цього методу належать: швидкість та економність збору даних; уникнення артефактів типу передбачення вимог, ефектів аудиторії, Хотторна, первинності, фону тощо; просторова та часова доступність залежної змінної, що відкриває широкі можливості для лонгітюдних досліджень; багатовимірність інтерпретації, можливість зіставлення результатів; матеріальна проекція суб'єктивного.

У психологічному словнику зазначено, що “графологічний аналіз (експертиза графологічна) – аналіз індивідуальних особливостей почерку з метою ідентифікації текстів (підписів, надписів) або з метою дослідження психічних станів, певним чином відображених у рукописному тексті” [3, С.112]. Вищезазначене не викликає сумнівів, адже психомоторні особливості особистості відображаються в особливостях почерку. Фізіологічні властивості почерку в кожній людини індивідуальні. Від нервової системи, особливо її рухомості та рівноваженості, залежить формування рухових навичок, що впливає на поведінку, особливості почерку і відображає внутрішній стан людини. Отже, почерк – носій інформації, який дозволяє виявити психофізіологічні особливості індивіда.

Отже, аналіз почерку – важливий засіб дослідження психіки людини, розуміння її вчинків, психічних станів і психологічних якостей. В основі психографології – ідея про можливість виявляти психічні явища за їх зовнішніми проявами у різних рухах, адже психомоторика об'єктивізує всі форми психічного відображення посередництвом м'язового руху. Соціалізованість графічних рухів

дозволяє використовувати їх як індикатор роботи психіки на найвищих рівнях регуляції, які відповідають особистісній організації людини.

В багатьох психологічних та психофізіологічних дослідженнях саме графічні рухи використовуються для оцінки нейродинамічних, темпераментних та характерологічних особливостей людини. Зокрема Е. Міра-Лопец [за 9, С.58-62] запропонував методику міокінетичної психодіагностики, побудованої на принципі міокінетичної дисоціації “ моторні прояви домінуючої половини тіла краще контролюються свідомістю, тому виявляють установки та наміри, пов’язані з актуальними і характерологічними реакціями особистості, а рухи іншої частини тіла пов’язані з інстинктивними і темпераментними стереотипами реагування.

Особистісні якості людини визначають характерний стиль поведінки, тобто систематичне відтворення типової для неї системи реакцій і дій, об’єктивованих у рухових актах, та стимулюють переважаючий розвиток відповідних м’язових груп, формують тілесно-рухові патерни. Виконання певних регламентованих рухів за участю цих м’язів повинно супроводжуватися відхиленнями в їх бік внаслідок домінування над іншими, задіяними в цьому рухові м’язами.

За можливості дієвого контролю суб’єктом своїх рухів ці відхилення постійно корегуються та компенсуються згідно принципу сенсорних корекцій М.О.Бернштейна [2], проте у разі неможливості чи утруднення такого контролю відхилення не компенсуються та можуть слугувати індикаторами домінуючих реакцій та дій, а відповідно, і психічних якостей особистості. Саме тому в методиці міокінетичної психодіагностики Е. Міра-Лопеца після тренувальних вправ пропонується відтворити на бланкові наосліп у горизонтальній, вертикальній та сагітальній площинах певні стандартні графічні зображення почергово лівою і правою руками, а деякі – одночасно двома руками.

За М.О.Бернштейном [2] побудова рухів реалізується завдяки декільком рівням, кожен з яких має специфічні, властиві лише йому моторні прояви, свій клас рухів, визначається смисловою структурою дії, комплексом аферентацій сенсорного синтезу, морфологічним субстратом. Хоча в організації складних рухів задіяні переважно декілька рівнів, людина усвідомлює лише ті компоненти руху, які знаходяться на провідному для побудови цього руху рівні.

Розглянемо процес організації письма в контексті теорії рівнів побудови рухів М.О.Бернштейна. На рівні А – найнижчому та найдавнішому філогенетично, анатомічно представленому спинним мозком, – письмо забезпечується станом оптимальної готовності

до виконання команд-імпульсів з вищих рівнів, статичною рівновагою, загальним тонусом тіла, тонусом руки та пальців. *На рівні синергій В* – співпрямованих рухів та стандартних штампів, анатомічно це глибинні відділи мозку, – переробляються сигнали від м'язово-суглобних рецепторів, які повідомляють про взаєморозміщення і рух частин тіла, письмо завдяки внутрішній координації складних рухових асамблей набуває плавну округлість, здобуває швидкість. *Рівень просторового поля С*, анатомічно представлений підкорковими та корковими структурами, приймає сигнали про зовнішній простір, саме тому відповідає за рухи, пристосовані до просторових властивостей об'єктів, до їх форми, положення, довжини, ваги, тобто організує відтворення форми букв, рівне розміщення стрічок на папері. *На рівні предметних дій D* – це корковий рівень, який управляє організацією дій з предметами, – процес письма стає можливим завдяки діям, співвідносним з логікою предмета, зокрема з правильним володінням ручкою. *Найвищий кортикальний рівень E* – рівень інтелектуальних рухових актів “інтегрує роботу всіх рівнів відповідно до запланованої моделі та забезпечує смислове навантаження письма.

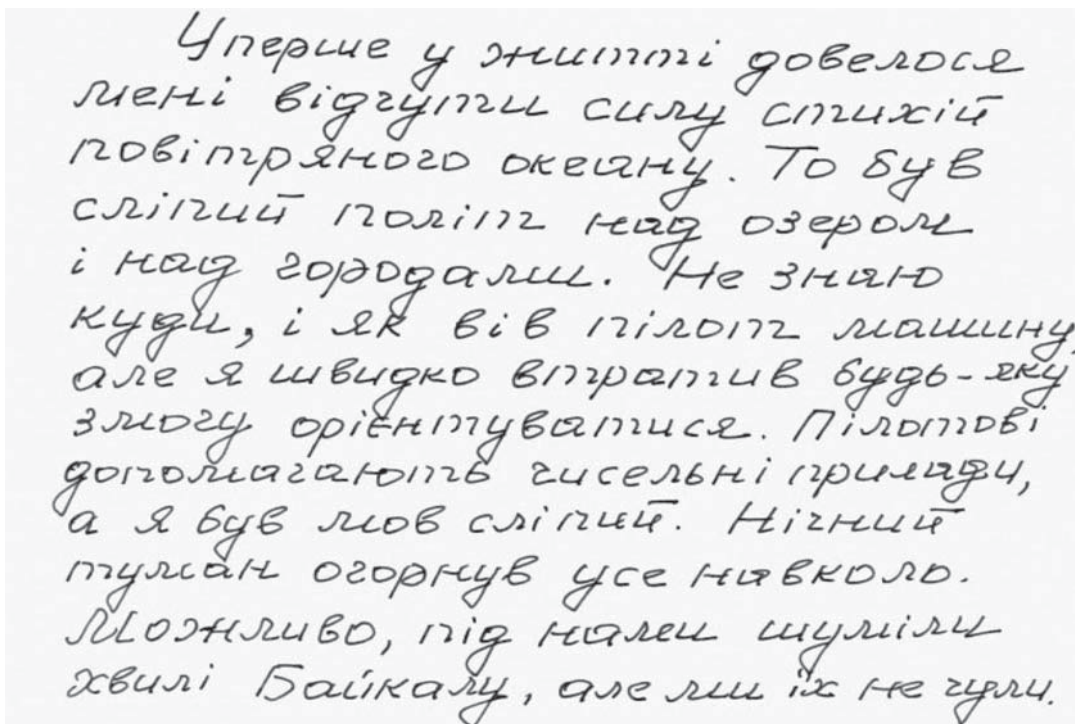
У нашому дослідницькому проекті, мета якого полягала у виявленні графологічних ознак надійної людини, було задіяно 27 осіб, яких експертна група (психологи, соціологи, філософи) охарактеризувала як надійних особистостей.

Дослідження складалося з таких завдань: переписування ручкою абетки у швидкому темпі на нелінований листок паперу; переписування фрагмента друкованого тексту; надалі слід було із поданого переліку 85 рис особистості виписати та проранжувати найхарактерніші для досліджуваних; підписування уявних листів, які відображали різні емоційні стани та ціннісно-смислове значення. Крім того, учасники дослідження надавали різні зразки власного почерку, які стосувалися різних життєвих проміжків, різних соціальних статусів особи. Додатково проводилася візуальна психодіагностика та частина учасників діагностувалася низкою методик: 16 PF Р.Кеттелла, опитувальник Леонгарда-Шмішека, ММРІ С.Хаттуея, Дж.Маккінлі, методика оцінки типових способів поведінки і особистісних характеристик Д.Кейрсі, Q-класифікація (Q-sort) В.Стефенсона, методика “Ціннісні орієнтації” М.Рокича, тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) Д.О.Леонтєва.

Для аналізу отриманих даних використовувалась традиційна графологія та програмована система аналізу почерку. Традиційний графологічний аналіз полягав у виявленні макроознак (нахил букв, напрям рядків, віддалі між словами і рядками, поля, форма букв,

натискання у почерку, висота і ширина букв, штрихи, з'єднання букв у словах, форма слів, підпис і розчерк, розбірливість почерку) та мікроознаки (крючки та вузли, петлі, форма великих літер, особливості написання букв рядка, напис розділових знаків). Програмована система аналізу здійснювалася посередництвом комп'ютерної програми PiterGrapho, яка дає можливість вводити дані про аналізанта, формувати графометричний профіль, будувати графологічний портрет, обирати зручне представлення графологічного портрета, запам'ятовувати та роздруковувати графологічний портрет.

Наведемо послідовно зразки почерку аналізанта, графометричний профіль та графологічний портрет (рисунки 1-4).

Рис. 1. Зразок почерку аналізанта

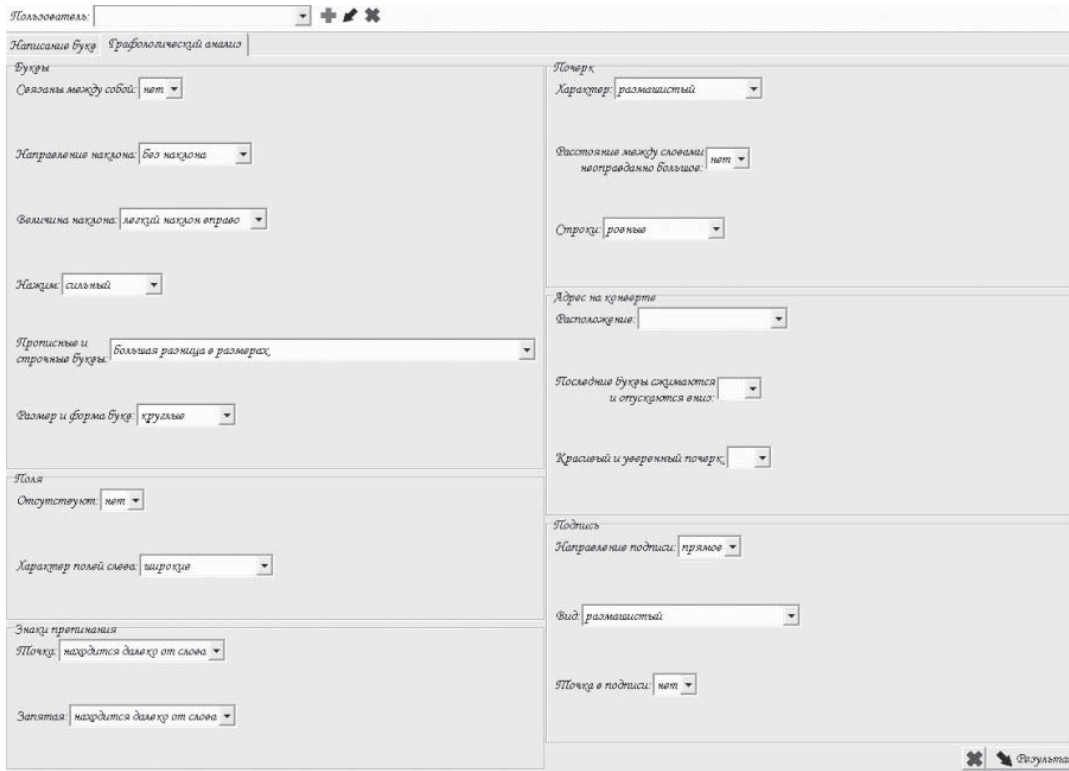
Проведені дослідження показали, що провідними характерологічними рисами надійної особистості є відповідальність, аналітичність, акуратність, активність, стабільність, виконавчість, упевненість, добросовісність, пунктуальність, професіоналізм, дисциплінованість.

Аналіз отриманих психографологічних даних виявляє певні *закономірності почерків надійних людей*: переважає класичний вид почерку, правильний, “геометрично витриманий”, виразний, розбірливий, чіткий, акуратні букви, нахил вертикальний або вправо, раціональний зв’язок між буквами або відокремлені літери, прямі, рівні або зростаючі догори рядки, загальний вид букв округлий, з рівномірним, доволі сильним натиском, рівномірний

інтервал між словами, впорядковані поля зліва і справа, використання друкованих букв, висока варіативність у написанні букв, маленька ширина петель у буквах “в”, “у”, “д”, “з”, деякі літери ледве намічені (зокрема “ь”, “ч”).

Рис. 2. Аналіз характеру букв

Рис. 3. Графологічний аналіз

<p>Написана бук: сильны стороны</p> <ul style="list-style-type: none"> Умение складывать кубикшты Легкий нрав Оригинальность мышления Простота Незамысловатость Бодроть Букатуральность Фрустрабельность Предикатность Однородность Бережливость Обдуманность поступков Оптимизм Оригинальность Творчество Острый ум Опытный хореограф Убежденная приверженность идеям Плаксивость Вольный вкус Безостановчивость Нежелание к откладыванию дел 	<p>Написана бук: слабы стороны</p> <ul style="list-style-type: none"> Большинная некоммунистичность Безразличность Коммунистичная некоммунистичность Грубость Желание проломить этикетные Склонность к аллюризмам и паразитам Самоллюбие
<p>Графологический анализ: сильны стороны</p> <ul style="list-style-type: none"> Большая бинарность Однородность Функциональное равновесие Вольный хореограф Уравновешенность Оборота Легкий вкус Уверенность Осла Бережливость Вольность Жизнерадостность Общительность 	<p>Графологический анализ: слабы стороны</p> <ul style="list-style-type: none"> Непривлекательность Капризность Нерегулярная работоспособность Вольность

Рис. 4. Графологичний портрет

М.О.Бернштейн [2] на основі узагальнення всієї сукупності топологічних і метричних властивостей моторики у її взаємовідношеннях із зовнішнім простором ввів поняття “моторного поля” “засвоєння у результаті здійснення рухів частини геометричного простору. Рух у моторному полі має не лише просторові й часові координати, але й смислові. На думку автора, людина створює свій “індивідуальний моторний профіль”.

Звернення до теоретичних основ та практичних засобів тілесно-зорієнтованих підходів у психології (вегетотерапія В.Райха, класифікація базових особистісних проблем В.Баскакова, метод М.Фельденкрайза, уявлення про моторні поля Д.Боаделла, біонергетика А.Лоуена, біодинаміка Л.Марчер, теорія рівнів побудови рухів М.О.Бернштейна, система аналізу рухів Р.Лабана тощо) дозволяє виявити такий *моторний профіль надійної особистості*: ритмічне регулярне збалансоване (стосовно актів вдиху і видиху, грудного і черевного типів) дихання; гармонійна та симетрична структура тіла; рівна осанка; рухливість тулуба; ненапружені, граційні, пластичні рухи; виразні міміка та погляд; вільне звучання голосу; завершеність дій; гарний м’язовий тонус; відсутність скованості (розкнутості) у м’язах і суглобах; відсутність

вагомих м'язових затисків та блоків; готовність м'язів легко переходити від напруження до розслаблення; відповідність м'язового тону руху та поведінці; відсутність жорстко фіксованих патернів руху; «заземленість» – гарний контакт з оточуючими людьми та з ґрунтом, що під ногами; відчуття опори; фізична стійкість, рівновага, збалансованість рухів; усвідомленість власних рухів та можливості адекватного вибору їх тілесного вираження; вміння відчувати, сприймати та трансформувати внутрішні імпульси руху; усвідомлення та осмислення особистісних патернів на їх тілесних моделях; вміння сприймати та засвоювати тілесний досвід інших; широкий руховий репертуар у просторі, вазі, ритмі, енергетиці, часові та сенсі; вміння організовувати і корегувати енергетичний баланс у тілі методами розслаблення, зменшення контролю свідомості, опредмечування та об'єктивації тіла, біологічного дихання; усвідомлення свого тіла як цінності, вміння жити відповідно своїй природній конституції, здатність обирати оптимальний спосіб управління власним тілом.

Узагальнюючи проведений аналіз діагностичного і розвивального потенціалу тілесно-зорієнтованих психотехнік, робимо висновок, що вагомою ознакою особистісної надійності є інтеграція психомоторної, когнітивної та емоційної сфер, що на тілесному рівні проявляється у належній заземленості, центрованості та усвідомленості власних рухів.

Встановлено, що зміна соціального статусу, ціннісних та смисложиттєвих орієнтацій суттєво впливає на почерк особистості. Ми б зазначили на можливості оберненого процесу. Тобто, змінюючи тілесно-рухові патерни, зокрема напрям почерку чи декілька штрихів у підписі, можна поступово і цілеспрямовано формувати у себе якість надійної особистості. Отже, графологічний аналіз із діагностичного методу трансформується в корегуючі впливи, які допомагають нівелювати негативні риси характеру, психічні стани, психічні якості.

Перспективи дослідження вбачаємо у гармонійному еkleктичному узагальненні, інтеграції, структуруванні та вираженні методично різних ознак на основі єдиної теоретичної концепції щодо проблеми особистісної надійності та у розробці відповідної формувальної програми.

Список використаних джерел

1. Балл Г.О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах): 2-е вид., доп. / Г.О.Балл. – Житомир: Рута; Волинь, 2008. – 232 с.

2. Бернштейн Н.А. Некоторые назревшие проблемы регуляции двигательных актов / Н.А.Бернштейн. – М., 1957. – 175 с.
3. Большой психологический словарь / Под ред. Б.Г.Мещерякова, В.П.Зинченко. – 3-е изд., доп. и перераб. – СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2006. – 672 с.
4. Бурлачук Л.Ф. Словарь-справочник по психологической диагностике: 2-е изд., перераб. и доп. / Л.Ф.Бурлачук, С.М.Морозов. – СПб.: Питер, 2006. – 528 с.
5. Дмитренко А. Основы почерковедения / А.Дмитренко, Л.Захаріяш. – К.: Видавець Микола Дмитренко, 2004. – 64 с.
6. Дороти Сара. Тайна почерка /С.Дороти. – М., 1998. – 350 с.
7. Зуев-Инсаров Д. Почерк и личность: способ определения характера по почерку / Д.Зуев-Инсаров. – К., 1992. – 185 с.
8. Моргенштерн И. Психографология / И.Моргенштерн. – СПб.: Питер, 1994. – 351 с.
9. Никандров В.В. Психомоторика: учебное пособие / В.В.Никандров. – СПб.: Речь, 2004. –104 с.
10. Роговик Л.С. Танцевально-психомоторный тренинг: теория и практика / Л.С.Роговик. – СПб.: Речь, 2010. – 253 с.
11. Российская телесно-ориентированная психотерапия в лицах / Редактор-составитель В.Ю. Баскаков. – М., 2004. – 208 с.
12. Судиловская Е. В. Разгадываем почерк. Графология / Е.В.Судиловская. – СПб.: Питер, 2008. – 160 с.
13. Тараненко В. Почерк, портрет, характер: Скрытая психодиагностика в практическом изложении / В.Тараненко. – К.: Ника- Центр, 2008. – 136 с.
14. Телесно-ориентированная психотерапия: хрестоматия / Автор-составитель Л.С.Сергеева. – СПб., 2000. – 290 с.
15. Тимошенко Г.В. Работа с телом в психотерапии: практическое руководство / Г.В.Тимошенко, Е.А.Леоненко. – М.: Психотерапия, 2006. – 480 с.
16. Фармагей А. Графология как наука и не только / А.Фармагей. – К.: Ника-Центр, 2007. – 120 с.
17. Щеголев И.В. 16 типов личности. Почерк и характер / И.В.Щеголев. – СПб.: Питер, 2007. – 160 с.
18. Щеголев И.В. Графология XXI века / И.В.Щеголев, Ю.Г.Чернов. – СПб.: Питер, 2008. – 256 с.
19. Щекин Г. Визуальная психодиагностика: познание людей по их внешности и поведению: Учеб.-метод. пособие. – 2-е изд., испр. / Г.Щекин. – К.: МАУП, 2001. – 616 с.
20. Лектронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.grafologia.co.il/>

This article deals with theoretical and methodological approaches which consider the physical phenomena as a form of vital activity of integral personality. As the result, was proved the diagnostic potential of psychography towards personal reliability. Moreover, it was disclosed the psychophysiological basis of the process of writing. A research program directed to identify features of psychomotor organization of writing of a reliable person and present examples of programmable systems graphological analysis. Furthermore, we detected and analyzed motor profile and graphological characteristics of personal reliability.

Key words: personal reliability, psychography, body-oriented psychoanalysis, psychomotorics, hand-writing, body-movement patterns.

УДК 159.9 – 055.2

І.В.Кукуленко-Лук'янець

Психологічні аспекти творення життєвого простору жінки

Стаття присвячена проблемі створення життєвого простору жінки. Теоретичний і практичний аналіз вказують, що жінки, які працюють у науково-педагогічній сфері, мають свої психологічні особливості. Дослідження також презентує модель життєтворчого простору жінки і дає обґрунтування усім позиціям моделі.

Ключові слова: життєвий простір жінки, сімейна сфера, професійна реалізація, самоактуалізація, особистий простір, мотиваційні комплекси.

Стаття посвящена проблеме создания жизненного пространства женщины. Теоретический и практический анализ свидетельствует, что женщины, работающие в научно-педагогической сфере, имеют свои психологические особенности. Исследование также представляет модель житнетворческого пространства женщины и дает обоснование всем позициям модели.

Ключевые слова: жизненное пространство женщины, семейная сфера, профессиональная реализация, самоактуализация, личное пространство, мотивационные комплексы.

Постановка проблеми. Джерелом сучасних соціальних катаклізмів є сама людина. Тому сьогодні особливо актуальними є проблеми розуміння сутності і призначення людини, її можливостей і обмежень, її здатності розпоряджатися власним життям і життям світу та нести відповідальність за прийняті рішення.